

De multiculturele uitdaging

De multiculturele uitdaging

*Omgaan met religieuze diversiteit
in Nederland*

Frans Wijsen

Amsterdam University Press

Omslagillustratie: de Essalammoskee in Rotterdam-Zuid

Bron: ANP / Hans van Rhoon

Ontwerp omslag: Sander Pinkse Boekproductie, Amsterdam

Ontwerp binnenwerk: Crius Group, Hulshout

ISBN 978 94 6372 405 0

e-ISBN 978 90 4855 361 7 (ePub)

DOI 10.5117/ 9789463724050

NUR 740

© Frans Wijzen / Amsterdam University Press B.V., Amsterdam 2021

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen of enige andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Voor zover het maken van kopieën uit deze uitgave is toegestaan op grond van artikel 16B Auteurswet 1912 j° het Besluit van 20 juni 1974, Stb. 351, zoals gewijzigd bij het Besluit van 23 augustus 1985, Stb. 471 en artikel 17 Auteurswet 1912, dient men de daarvoor wettelijk verschuldigde vergoedingen te voldoen aan de Stichting Reprorecht (Postbus 3051, 2130 KB Hoofddorp). Voor het overnemen van gedeelte(n) uit deze uitgave in bloemlezingen, readers en andere compilatiewerken (artikel 16 Auteurswet 1912) dient men zich tot de uitgever te wenden.

Inhoudsopgave

Voorwoord	7
Inleiding	9
1 Terugkeer van religie in de samenleving	13
1.1 Religie in het post-seculiere tijdperk	13
1.2 Van 'heropvoeding' naar 'participatie'	21
1.3 Buurtinstellingen en verbindend kapitaal	28
1.4 Maatschappelijk rendement van kerken en moskeeën	32
1.5 Praktische religiewetenschap, beleid en management	37
1.6 Besluit	46
2 Beleidsonderzoek met betrekking tot religie	47
2.1 Religie en overheid	47
2.2 Religie in de zorg	57
2.3 Religie op de werkvloer	66
2.4 Beleid, beleidsvorming, beleidswetenschap	72
2.5 Methoden van beleidsonderzoek	80
2.6 Besluit	87
3 Culturele diversiteit en religie	89
3.1 Convergentie of divergentie van culturen?	89
3.2 Religie: verschijnsel of verhaal?	98
3.3 De- en re-institutionalisering	105
3.4 Taalgebruik en categorisering	111
3.5 Stereotypering en groepsvorming	124
3.6 Besluit	134
4 Management van diversiteit	137
4.1 Diversiteit in het management	137
4.2 Het managen van diversiteit	147

4.3	Interculturele communicatie en conflict	153
4.4	Interculturele begeleiding en bemiddeling	159
4.5	Het nieuwe besturen	169
4.6	Besluit	174
	Epiloog: Drama of uitdaging?	175
	Literatuurlijst	179
	Register	190

Voorwoord

Dit boek is ontstaan uit colleges over religie in de multiculturele samenleving aan de Radboud Universiteit in Nijmegen. In deze colleges bespreek ik met studenten dat religie in Nederland, en met name de islam, in toenemende mate als een probleem wordt gezien. Waarom is dit zo? Wat kunnen religiewetenschappers bijdragen aan een genuanceerd debat over multiculturaliteit en islam in Nederland? En hoe? Binnen de theologie ben ik vertrouwd met het thema 'kerk en samenleving' en met een bestuurskundige benadering daarvan. Vanuit het dominante perspectief in de religiewetenschap valt er echter weinig te besturen of te sturen aan religie: religie kan bestudeerd worden als een interessant maatschappelijk verschijnsel, maar daar blijft het meestal bij.

In dit boek kies ik voor een benadering van religiewetenschap die geëngageerd en kritisch is. Dit boek is gekleurd door mijn vele reizen en verblijven in Afrika en Zuidoost-Azië, waar multiculturaliteit een lange geschiedenis heeft en geaccepteerd wordt. Ik ben geboren en getogen in het katholieke Maastricht, waar de Belgische en de Duitse grens nooit ver weg zijn en op de markt vaak meer Frans dan Nederlands gesproken wordt. Voeg daarbij het acht jaar besturen van een faculteit die begon met een fusie tussen drie faculteiten met nogal verschillende bedrijfsculturen, en de ingrediënten van dit boek zijn compleet. Sophie van Bijsterveld en André Droogers hebben een eerste versie van dit boek gelezen en van commentaar voorzien. Inge van der Bijl, redacteur van Amsterdam University Press, heeft mij in de slotfase van het schrijfproces bijgestaan. Aan hen ben ik veel dank verschuldigd.

Inleiding

In 2020 is het twintig jaar geleden dat Paul Scheffer in *NRC Handelsblad* een artikel schreef over het ‘multiculturele drama’, gevoed door een zorg over de ‘islamisering van de cultuur’. Niet lang daarna volgde een artikel van Paul Schnabel in *de Volkskrant* over de ‘multiculturele illusie’. Inmiddels is het denken in dit soort termen gemeengoed geworden. In de zomer van 2018 verklaarde minister Stef Blok – op dat moment minister van Buitenlandse Zaken – dat hij geen geslaagde multiculturele samenleving kende. Die uitspraak beheerste wekenlang het nieuws, en er werd zelfs een Kamerdebat aan gewijd. Het jubileum van het ‘multiculturalismedebat’ (Shadid 2009) is voor mij de aanleiding om de stand van zaken op te maken over de bedoelde en onbedoelde effecten van het immigratie- en integratiebeleid. De vragen die in dit boek aan de orde komen, zijn: door wie en waarom wordt religieuze diversiteit als een probleem gezien, wanneer is dit begonnen, en hoe moeten en kunnen wij ermee omgaan?

De centrale gedachte achter dit boek is dat geen enkele situatie op zichzelf problematisch of dramatisch is. Situaties worden als een probleem gedefinieerd vanuit een correlatie tussen ontwikkelingen in de samenleving die als ‘feiten’ geframed worden, en veranderende beleidsdoelen.

Uit onderzoek blijkt dat het met de integratie van nieuwkomers steeds beter gaat, dat verschillen tussen groepen in de samenleving (polarisatie) niet groter geworden zijn in vergelijking met een halve eeuw geleden (Dekker, Den Ridder 2019: 47; Van Mulligen 2020: 189-191), maar dat de acceptatie van verschillen (tolerantie) is afgenomen (Den Ridder, Miltenburg, Huijnk, Van Rijnberk 2019: 62). Wat is het probleem (Van Mulligen 2020: 156)?

Mijn hypothese is dat beleidsmakers eerst de verschillen tussen mensen onder een vergrootglas leggen, om vervolgens voorstellen te doen hoe met die verschillen om te gaan. Ik noem de multiculturele samenleving geen drama, maar een uitdaging. Ik ontken niet dat bepaalde groepen in de samenleving achtergebleven

of achtergesteld zijn. Ik zie het echter als een opgave hen bij de samenleving te betrekken.

In hun boek *Religie in de krant* schrijven Gerard Wiegers en Herman Beck (2005: 105-108) over de 'maatschappelijke betekenis' van religiewetenschap en over 'toegepaste religiewetenschap'. Ook André Droogers (2014: 169) doet dit. Dit is in Nederland een onontgonnen terrein, behalve wanneer het religieonderzoek binnen de koloniale bestuurskunde erbij betrokken wordt. Ik heb het in dit boek niet over 'toegepaste religiewetenschap', maar over praktijkgerichte religiewetenschap oftewel beleidsonderzoek binnen religiewetenschap.

Er zijn in Nederland maar weinig boeken over religieuze diversiteit vanuit bestuurskundig perspectief. Managementwetenschappers houden zich wel met diversiteit bezig in het bedrijfsleven of in het openbaar bestuur, maar hebben doorgaans niet veel kennis van religiewetenschappen. En voor veel religiewetenschappers is het sturen van religieuze diversiteit een vreemd idee. Religiewetenschappers observeren en analyseren. Doorgaans vellen ze echter geen oordeel over wat wenselijk of onwenselijk is op religieus gebied en doen zij geen aanbevelingen voor politiek of maatschappelijk handelen. In dit boek doe ik dit wel.

Dit boek is gericht op beginnende religiewetenschappers en geïnteresseerden in religie en openbaar bestuur. Het beoogt hen bekend te maken met de benaderingswijze van de praktische religiewetenschap. Dit is een praktijkgerichte, kritische en geëngageerde vorm van religiewetenschap, die bijdraagt aan een samenleving waarin aanhangers van diverse levensovertuigingen en religieuze gemeenschappen tot ontplooiing kunnen komen binnen het kader van de democratische rechtsstaat (Van Bijsterveld 2018: 146-147). Praktische religiewetenschap is dan ook niet waardenneutraal (Tworuschka 2017: 10-13).

Bij het beantwoorden van vragen als: 'Wat is het probleem?' en: 'Wat kan eraan gedaan worden?' kan een onderscheid gemaakt worden tussen beleid en management. Beide zijn schakels tussen de feitelijke situatie en de gewenste toekomst. Maar beleid heeft

vooral betrekking op het bepalen van het doel dat bestuurders voor ogen hebben, en management op de wijze waarop het doel het beste bereikt kan worden. Of, om bij de beeldspraak van sturen en besturen te blijven: beleid heeft betrekking op het bepalen van de rijrichting, management heeft betrekking op het besturen van het voertuig.

De theologie en de filosofie kennen al lang een praktische tak van wetenschap. Voor religiewetenschappers is praktijkgerichtheid tamelijk nieuw en ook omstreden. Daar is een simpele reden voor. De religiewetenschap heeft zich uit de theologie geëmancipeerd en wilde zich aanvankelijk verre houden van normatieve en prescriptieve aspecten van de theologie. Religiewetenschap wilde vooral descriptief en analytisch zijn (Wiegers, Beck 2005: 91).

Wanneer wij echter te maken krijgen met politiek beladen onderwerpen of met religies van minderheden, dan kan de religiewetenschap zich niet neutraal en afstandelijk opstellen. Zo is er een praktijk-georiënteerde, kritische en geëngageerde religiewetenschap aan het ontstaan die zich wel met evaluatie en innovatie inlaat.

Wetenschappers onderscheiden globaal drie soorten onderzoek. Fundamenteel onderzoek beoogt weten omwille van het weten (conceptuele kennis). Praktijkgericht onderzoek beoogt weten omwille van het handelen (operationele kennis). Toegepast onderzoek beoogt toepassing van kennis in de praktijk, niet bijdrage aan theorievorming (Verschuren 2011: 28).

Praktische religiewetenschap bestudeert religie vanuit een handelingstheoretisch perspectief. Anders gezegd, praktische religiewetenschap doet aan praktijkgerichte theorievorming (Tworuschka 2008). Zij beoogt een bijdrage te leveren aan de *body of knowledge* van de religiewetenschap, niet aan weten omwille van het weten, maar aan weten omwille van het handelen (Verschuren 2011: 24-25). Met andere woorden, het gaat in de praktische religiewetenschap niet om *know how it is*, maar om *know how to do*.

Praktische religiewetenschap legt dan ook andere accenten dan de empirische religiewetenschap. Waar de empirische

religiewetenschap vooral een onderzoeksmethodologie hanteert om te begrijpen hoe en waarom de situatie is zoals zij is (beschrijven en verklaren), hanteert de praktische religiewetenschap een interventiemethodologie (Verschuren 2008: 138-184). Zij onderzoekt hoe de situatie moet en kan zijn (evaluatie en innovatie).

Het onderscheid tussen beleid en management werkt door in dit boek. In hoofdstuk een en twee ligt de nadruk op religieuze diversiteit als beleidsvraagstuk. In het eerste hoofdstuk ga ik in op religieuze diversiteit als 'probleem' en op mijn benadering daarvan vanuit het perspectief van de praktische religiewetenschap. In het tweede hoofdstuk verken ik beleidsonderzoek met betrekking tot religie in het publieke, semipublieke en private domein en reik ik een begrippenkader aan om er beleidskundig mee om te gaan. In hoofdstuk drie en vier ligt de nadruk op religieuze diversiteit als managementvraagstuk. In hoofdstuk drie ga ik in op de vraag hoe de ervaring van diversiteit tot stand komt en of die te managen valt. In hoofdstuk vier behandel ik de vraag hoe religieuze diversiteit gemanaged kan worden.